

Шлюбно-сімейні стосунки

Фото люб'язно надано автором

**ІГНАТЕНКО
ІРИНА ВАСИЛІВНА,**

кандидат історичних наук,
доцент кафедри етнології
та краєзнавства історичного
факультету Київського
національного університету
ім. Тараса Шевченка

Чи були сімейні стосунки в українців настільки чистими та ідеальними, як це змальовувалось у книжках? Що ставало справжньою основою шлюбу? Який вплив на селянські родини мала церква? Як українці ставилися до позашлюбної вагітності? Що могло стати приводом для розлучення? Авторка переконує: тодішні звичаї можуть здатися нам дещо жорсткими й далекими від моральних принципів. Погляди на шлюб в українській етнографії завжди подавалися традиційно піднесено. Будь-які відомості, які могли б скомпрометувати цю заідеалізовану суть, оминалися, уникалися, ігнорувалися або взагалі не помічалися. Тривалий час такі теми, як дошлюбна вагітність, одруження з примусу, подружня зрада, дітозгубництво, фізичне покарання дітей залишалися абсолютно невивченими в історичній науці навіть за доби незалежності. Ця книжка – перше ґрунтовне дослідження шлюбно-сімейних стосунків українців, що висвітлює тему з іншого, незвичного для нас ракурсу.

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-3919-7

9 786171 239197

Ірина Ігнатенко

Шлюбно-сімейні стосунки

У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Ірина
Ігнатенко

Шлюбно-сімейні стосунки

У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Григор
Григоренко

Шлюбно-сімейні стосунки

у традиційній культурі українців

УДК 908(477) + 39
ББК 63.3(4УКР)
I-26

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Шрифтове оформлення *Анастасії Левицької*
Дизайнер обкладинки *Тетяна Сорудейкіна*

Науково-популярне видання

ІГНАТЕНКО Ірина
Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *К. В. Новак*
Редактор *О. А. Рудіч*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. В. Журенко*

Підписано до друку 08.08.2017.
Формат 60x90/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Adonis». Ум. друк. арк. 15.
Наклад 3000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика "Глобус"»
61012, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

ISBN 978-617-12-3919-7

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»,
видання українською мовою, 2017
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»,
художнє оформлення, 2017

Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців

Бажання написати книжку про шлюбно-сімейні стосунки українців виникло у мене вже давно. Підґрунтям цього послугували мої експедиційні етнографічні мандри Україною, які розпочалися ще у 2003 році. Під час спілкування з різними людьми, особливо жінками старшого віку, до мене з їхніх вуст рясно йшов матеріал про дівування, парубоцькі залицяння, весільні традиції, сімейне життя, з його радощами й конфліктами водночас. Проте ці розповіді часто дисгармоніювали з тією інформацією, яку я черпала з народознавчих книжок, присвячених вивченню сімейних стосунків українців. Останні зазвичай були змальовані аж надто ідеалістично, де не було місця (і апіорі не могло бути) складним та гострим темам.

Потрібно сказати відверто: українська народознавча наука тривалий час ідеалізувала традиційне сільське життя українців. Таку тенденцію запровадили представники народницького руху ХІХ ст. — українська інтелігенція, яка захоплювалася селянством, вважаючи його ідеалом і носієм українського духу. Представники цього напрямку бачили в народній культурі те, що хотіли бачити, і щедро обдаровували селянство рисами благочестя, моральних чеснот, високої духовності. Будь-які відомості, які

могли б скомпрометувати цю заідеалізовану верству, оминали, уникали, ігнорували або взагалі не помічали. Саме тому тривалий час такі теми, як дошлюбна вагітність, одруження з примусу, подружня зрада, дітозгубництво, фізичне покарання дітей залишалися абсолютно не вивченими в історичній науці навіть за доби незалежності. Лише нещодавно завдяки сміливості деяких вітчизняних дослідників цю проблематику почали порушувати й обговорювати і в академічному середовищі, і в публічному просторі.

Натомість книжки про шлюбно-сімейні стосунки українців, написаної на достеменних джерелах, у легкій, доступній, зрозумілій формі, розрахованої на широкий загал, досі немає. З огляду на це, разом із видавництвом «Клуб сімейного дозвілля», з яким я вже давно й плідно співпрацюю, було вирішено розглянути й таку важливу тематику.

Ця книжка має три розділи. Перший присвячено передшлюбним звичаям і традиціям, другий — власне родинному життю, третій — дітям у родині, адже без них традиційна сім'я вважалася неповноцінною.

Основою книжки стали мої власні польові експедиційні матеріали, записи колег-етнологів, а також архівні матеріали й опубліковані записи етнографів та збирачів-аматорів середини ХІХ — початку ХХ ст. Власне, вказаний проміжок часу якраз й охоплює часові межі цієї книжки: так званий пореформений час після скасування кріпосного права у Російській імперії (1861 р.) і Австро-Угорщині (1848 р.), у складі яких були українські етнічні землі.

Щиро сподіваюся, що книжка стане доброю поживою для роздумів, переосмислень і підґрунтям по-новому подивитися на шлюбно-сімейні стосунки не лише наших предків, але й на власні й осягнути, що не в такий поганий час ми живемо!

Ірина Ігнатенко

Розділ I

Шлюбні звичаї і традиції

*Шлюбний вік та шлюбний вибір. Згода на шлюб.
Сватання. Традиції укладання шлюбу. Звичай весільної
обрядовості. Вінчальний та народний шлюб*

Для розуміння шлюбно-сімейних стосунків українців середини XIX — початку XX ст. варто на самому початку сформулювати дуже важливу тезу: для традиційного українського суспільства укладання шлюбу було необхідним, обов'язковим, єдино правильним розвитком життєвого сценарію. До того ж саме шлюб давав змогу дістати високий соціальний статус у суспільстві! Розгляньмо докладніше.

По-перше, одруження/заміжжя сприймалося як необхідний етап, який має бути в житті кожної людини за зразком: народився/охрестився — одружився — народив та виховав дітей — помер. Важливо наголосити, що все (і смерть зокрема) мало відбутися вчасно, у певний віковий проміжок, що був встановлений народною культурою і базувався на традиційних устоях життя. Людей, які не одружилися, вважали не тільки такими, що вибилися з «правильної», «природної» життєвої лінії, але й «небезпечними» для оточення, бо нібито своєю присутністю та участю у важливих родинних обрядах (приміром, уродини і весілля) могли «запрограмувати» інших на таку саму «нещасливу» долю. По-друге, одруження було щаблем до підвищення соціального статусу: традиційно особа набувала самостійності, авторитетності, економічної та майнової незалежності тільки після одруження/заміжжя. Людина без шлюбної пари не користувалася авторитетом на селі, не брала участі у житті громади й вважалася старими парубком/дівкою, якого б віку не були.

Таким чином, одруження/заміжжя було необхідним життєвим щаблем, який в ідеалі мали пройти всі. Щось на зразок того, як сьогодні всі діти ходять до школи, а дорослі в той чи інший спосіб працюють. Принагідно зазначимо, що для української традиції добре знаний ритуал, спрямований на засудження молоді, яка, досягши статевої зрілості, не пошлюбилася. Цей ритуал проводили щороку під час Масниці, напередодні Великого посту, у кінці «офіційного» періоду, відведеного для весіль, і називався він

Побачення. К. О. Трутовський

«тягання колодки». Неодруженим парубкам і незаміжнім дівчатам до ноги або руки прив'язували полінця — колодку (звідки й пішла назва). У такий спосіб громада публічно, хоча й символічно карала неодружену молодь й наполягала на необхідності одруження в найближчому майбутньому. Інколи хлопці чіпляли колодки тим дівчатам, які їм подобалися. Якщо дівчина повертала колодку хлопцеві на Великдень, це сприймали як прихильність, взаємну симпатію й перспективу скорого одруження.

Далі важливо пам'ятати, що на шлюбно-сімейні традиції українців впливали й формували їх певні правила, серед яких звичай, традиція, так зване звичаєве право (воно було усним, а не письмовим), економічні умови, соціальні та релігійні чинники.

Тепер розгляньмо найважливіші умови та вимоги, що висували до осіб, які потенційно могли укласти шлюб. Чи не найпершою вимогою була статева зрілість. Шлюбний вік, залежно від регіону, був загалом у такому віковому проміжку: для дівчат 15—18 років, для хлопців — 16—20. Після 20-річчя дівчина або хлопець вважалися «старими». Ранні (у сучасному розумінні) шлюби всіляко заохочувалися суспільством, на що вказують й прислів'я, серед яких такі: *«Хто рано встає і рано жениться, ніколи не розкаюється»*, *«Рано встане — діло зробить, рано жениться — дітей до розуму доведе»* тощо.

До головних умов укладання шлюбу також належали розумове і фізичне здоров'я, спільне віросповідання, відсутність між нареченими кровного та духовного споріднення.

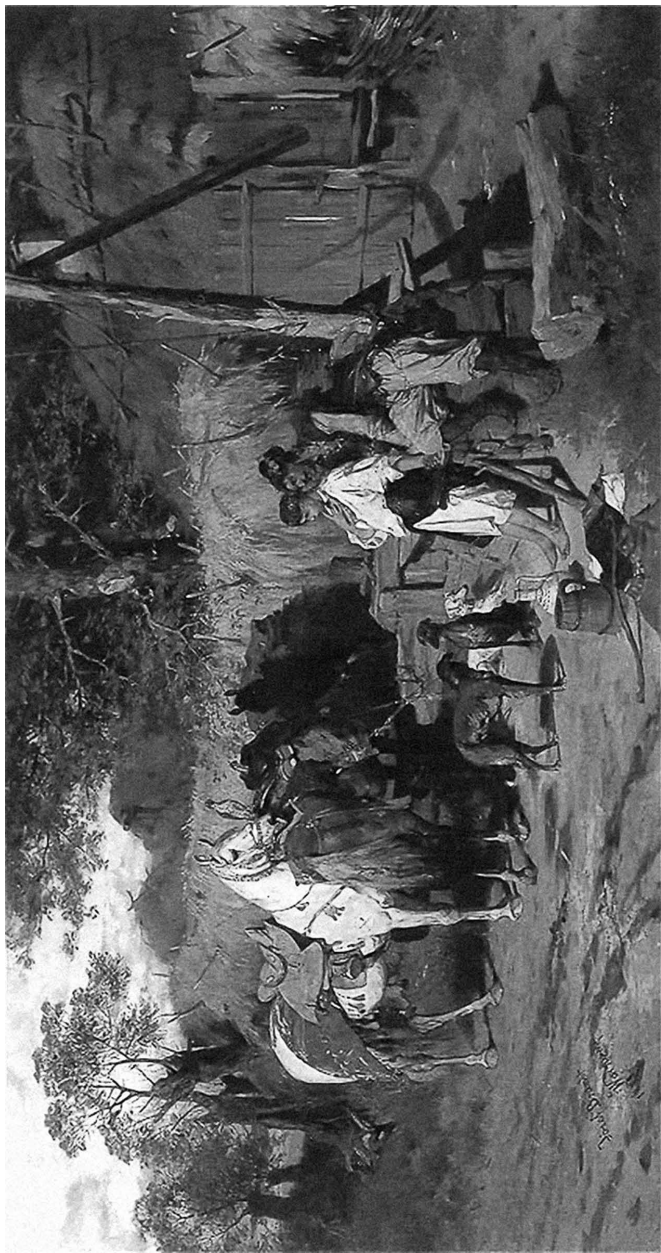
Слід наголосити, що під час вибору шлюбної пари зазвичай перевагу надавали майновим статкам і матеріальному добробуту родини хлопця або дівчини. На важливості майнового чинника майже завжди наголошували представниці старшого покоління під час польових етнографічних записів, це підтверджено й архівними матеріалами XIX ст.

Козацьке весілля. Юзеф Брандт

Козак і дівчина. Юзеф Брандт

*Бісові дівки, які мудрі стали. Зналася, кохала ся з парубком. І слово подала йому, а виходить за вдівця. Багатий бач! І дітий чужих глядїть не боїться — зна, шо є на чім. Стане і своїх ще харчувать. А в цього? — як з заробітків не принесе, не матиме нічого.*¹

[Дивилися] на поле — поле мала [дівчина у посаг]. Як має багато поля, то молодую заміж вийде. Я не мала поля, то я вийшла заміж в 20 років. Ну, вже була стара дівка. Як [дівчина] мала три моруи поля, чотири моруи поля — то кавалер є. Шоб яка була нехороша — то брали, бо поле мала. Хоч дурна, але богачка — і йшла. Там на Загребельці [куток села] — яка вона була? — дурна! А він — розумний, і шо? Вона була дурна і всьо-єдно пішла заміж. І діти мала, і діти во дурні. Мала богатство — і пішла заміж.

*[Заміж ішли] — як хто. Я маю таку родину, шо мала [дівчина] 15 літ чи 14 — пішла заміж. А вона була росла, а він був сам єден [в батьків] — батьки хтіли. Віддали, бо поле мали по-сусідски, межу в межу. Чого би [вона] не хтіла [іти заміж]? Вона там молодую розуміє, шо то — заміж?! Во брав кавалер — вона йшла*².

Емоційний фактор — любов, взаємна симпатія — також був важливим й враховувався під час створення сім'ї, але не домінував у виборі шлюбного партнера, особливо з погляду батьків та роду загалом.

Слід наголосити, що хлопець і дівчина не були самостійними, економічно незалежними одиницями, що могли вирішувати свою долю, тому вагоме, а часом і вирішальне слово якраз мали батьки.

¹ Грушевський М., Кузеля З. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Репр. вид. 1906 р. — К. : Інтелектуальна книга, 2017.— С. 106.

² Зап. Кісь О. у с. Перетоки Сокальського р-ну Львівської обл. у липні 1999 р. від Євчун Олена Григорівна, 1918 р.н. // Рукописні фонди Інституту Народознавства НАН України (далі — ІН). Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. № 456.

«Колись оддавали в шиснадцеть, сімнадцять літ. Випхнут замуж і всьо. В шиснадцеть літ, ніхто не питав нікого, оно батькі десь там випють в якуойся чужоюой гостіні, погостяють: «В мене син». — «У мене дочка». — «Всьо. Оженімо». А чи тії діті мают якуюсь нажечону чи нажечогоно, то там вони, як то батькі... Оно так — ага, поля мнуого, ще чогось мнуого пообіцяло одне одному. Батькі раз узялі і оддали замуж»¹.

Домовленість між батьками про шлюб дітей без їхнього відома загалом не було характерним для нашої традиції, хоча не можна сказати що цього й не було зовсім.

Сватання колись було дурне. Ну оце вас він не бачив, а хтось посовітував, шо там дівчина є така, шо можна вже посватать. І ото — за хлібину й пашов. І оце ж так: як же батьки там согласяться, то ото: «Йди та й усє!» — заставлять ото вже дівчину іти, хоч хоч, хоч не хоч, а йди. Ото прийде, чорті його зна відкіля, і я його й не бачила, й не знаю, а він прийшов свататься. Тоді знаєте як було? Не те, «шо я хочу» — не той! Тоді поїхав батько на ярмарок, десь там ще хтось виїхав на ярмарок, випили, познакомились: «В тебе дочка, в мене син — давай посватаємось!» І так вона плаче, а іде. Всього бувало².

Слід звернути увагу на один цікавий звичай — «ярмарок наречених», що побутував на бойківсько-гуцульському пограниччі та серед українців Закарпаття.

«На кожний ярмарок сходяться численно дівчата, шо вже на відданю [з матерями] і легіні. Дівчата уставляються рядами коло моста, як можна найкраще причепурені, а легіні переходять попри них і приглядаються їм (...) Як котра котрому сподобається, то зараз починається на місці відповідна

¹ Лабович Л. Світ народної еротики в підляських піснях // Над Бугом і Нарово. — 2015. — № 2. — С. 32.

² Зап. Кісь О. у с. Ковалівка Шишацького р-ну Полтавської обл. від Вариги Ганна (Шпачка), 1910 р.н. // ІН. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. № 456.

Оксана. Х. П. Платонов

Три українські дівчини-селянки. К. О. Трутовський

розмова. Коли легінь цілком не знає дівчини, а се трапляється часто, то наперед питає, хто вона і звідки вона, а потім виходять з нею з гурту на розмову (...) В цей спосіб розпізнається багато молодих людей з околиці Перегинська, а такі знайомства кінчаються звичайно вінчанєм (...) Парубки приходять не раз навіть дуже здалека»¹.

Поміж тим пару намагалися обрати зі свого села або найближчого — сусіднього. Загалом народна мораль не дуже схвально ставилася до шлюбів у далекі місцевості. З одного боку, достеменно не було відомо про рід обранця/-ниці: добрий, заможний, роботящий чи, навпаки, злиденний і питущий. По-друге, що було актуально для дівчат, вийшовши заміж у далеке село, вона їхала

¹ Цитата за Кісь О. Подружні стосунки в українській селянській родині кінця XIX — початку XX століття // Українські жінки у горнилі модернізації / за ред. О. Кісь. — Харків, 2017. — С. 9.

«на чужину» (а саме таким терміном у фольклорі найчастіше називають нову домівку) і фактично втрачала зв'язок зі своєю сім'єю; могла бачитися з батьком-матір'ю дуже рідко, фактично раз-два на рік, у великі свята, що інколи (особливо у нещасливих шлюбах чи за наявності лихої свекрухи) посилювало тугу й смуток. Цей сюжет добре простежується в українських народних піснях.

*Коли б бог дав, коли б бог дав
Неділі дождати,
Чи не прийде рідна мати
Мене відвідати?
Ой неділя вже минає,
А ньеньки немає,
Ой десь-то їй не жаль мене,
Що не відвідає.
Якби мала, якби мала
Соколові крила,
То б злинула, полинула,
Де матінка мила.
Прилетіла до матінки,
Стала на порозі,
Обілляли стару ньеньку
Дрібненькії сльози.
— Годі, годі, рідна мати,
Дрібні сльози лягти,
Навчи мене, моя мати,
Ой як горювати.
— Горюй, горюй, моя доню,
Горюй на чужині,
Горюй на чужині,
Не жалуйся мені¹.*

¹ Пісні Явдохи Зуїхи. Запис. Гнат Танцюра. — Київ, 1965. — С. 812.

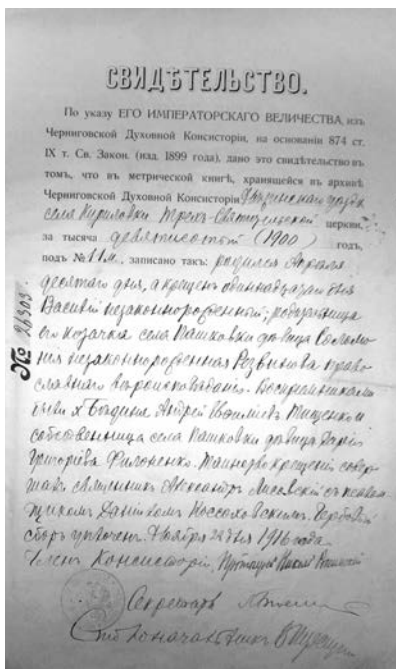
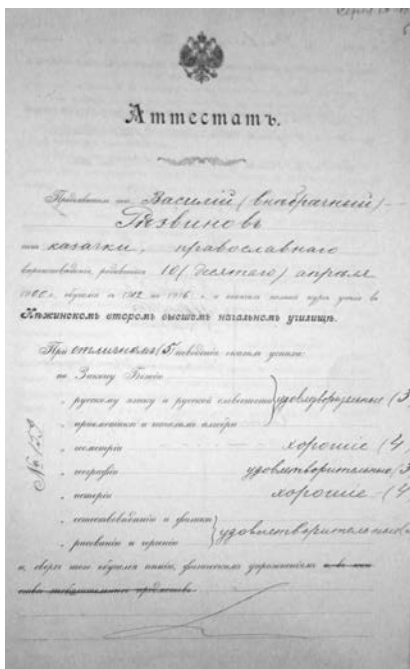

Варто пам'ятати, що в українському традиційному суспільстві важливою була черговість одруження дітей, особливо дочок. Вважалося неправильним видавати молодшу вперед старшої. Етнографи фіксували свідчення, коли батьки відмовляли

Українська дівчина. К. С. Маковський

Документ-свідцтво, наданий жінці, про народження позашлюбних дітей, де батьки офіційно не вказані // Центральный державный историчный архив м. Київ. Ф. 696. Оп. 7. Спр. 1276 (фонд Управління Київського поштово-телеграфного округу)

старостам молодшої доньки, а пропонували взяти за дружину старшу. Дехто з наречених та його представників приставали на цю пропозицію.

Договарююца току, а оддають току. А другу пунтставляють — і живі. Договарувались молотшу, а каже: «Молодша ще поїде, а старшу нада оддавать»¹.

«...То таке в нас було, було в нас таке. От, як отой дід Данило женівся, от, значить, женівся, пошлі за п'ятнадцять кілометров на змовини. Домовілись. А йому показали: о — твоя невеста (...) показали молоду, красіву. А як пошлі вже ж руки прибивать (...) уже пришлі вже в свати — вже всьо, вже окончательно: кого посадят, теї і буде. Всьо. Тут йому посаділі совсім другу: посаділі старшу, бо молода ще поїде — молода красіва, а старша — вже всьо, вже засежена, считай. На тобі. Да. Но йон не мав права, еть все батькі робілі. Он не мав права. Усьо. Посаділі тобі — осьо і всьо: оце твоя. (...). Вже не маєш права. Так йон її на ймені не звав — її Степаю звать (...) не любів, і, вопшем жи ж, жили, дітей нажилі — було чі пять, чі скольки дітей: пять синов було і шоста дочка, а на менна не звав, бо йон її не любів (...)

А лічно ще, іще лічно мої бабі, мої бабі матчина маткі сестра тоже, дак тоже так: от оддали оце ж за Тімохового діда, Тімоха Піліпового діда. Док тоже ж так її оддали, оддали, шо ботькі договоріліся — да й оддали.

Дак йон же ей — йона, ну не така, йона не була, шоб була ж погана, до не те... а є, шо, вопшем, шо йона йому не понавілась. Дак ехолі венчаца, дак йонее із воза прогнав. От. І тие єдут на возу, а яна йде за возом, док каже: «Як, значить, із дружкою, із дружкою я согласний буду венчаца, а з тобою не».

¹ Говірка села Машеве Чорнобильського району. — К., 2003. — Ч. 2: Тексти / уклад.: Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. — С. 230.

Калина — головний символ дівочої краси і цноти

Малину вважали символом дівочої чистоти

Троянда — символ кохання

В українських сороміцьких піснях овочем, що символізує чоловіка, його інтимну силу, є **буряк**

Серед магічних рослин виділялися **бедренець і тоя**

Покинута. К. О. Трутовський

Зогнав із воза, єни їдуть, а вона слід за возом іде. Да пришли в церкву, сталі, да яяна й нестановіцца на те, на полотно ж. Но такі ж заставілі (...) І повенчалі повенчалі — все одно — повенчалі. І повінчався, і жив (...).

...Ще сестру замож оддавалі, Варку, шо на колодку голову ложіла: «Одрубайте, я непойду за него!». І токі ж зоставілі, і пошла за колеку (...) і трое дітей і нажіла, і йон умер. А сама була яка красавіца! За багатство пошла».¹

¹ Говірка села Машеве Чорнобильського району. — К., 2003 — Ч. 2: Тексти / уклад.: Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. — С. 45—51.

Отже, досягнувши статевої зрілості, молодь була орієнтована суспільством на вибір шлюбного партнера. Найсприятливішим часом для цього був час, вільний від сільськогосподарських робіт — пізня осінь і зима. Саме в цей календарний період традиційно розпочинався сезон вечорниць. Зазвичай офіційний старт ішов від свят Покрови або Святого Миколая (відповідно 14 жовтня та 19 грудня) і тривав до початку Великого посту.

Слід звернути увагу, що хлопці й дівчата збиралися в гурт навесні й влітку (не у постові періоди) на вулицях або на кутках села пізно ввечері, проте ці зборища були стихійними, не завжди численними (з огляду на максимальне сезонне залучення молоді до господарчих робіт у полі) і тому не набули таких різних й повних форм, на відміну від зимових вечорниць.

Для їх проведення винаймали хату, зазвичай у вдови чи вдівця або бездітної пари (зрештою там, де було вдосталь місця для молодіжного гурту), за що віддячували господарям натуральними продуктами або грошима. За чистоту й, так би мовити, позитивну атмосферу в хаті під час проведення вечорниць на загал були відповідальні дівчата, на хлопців покладалися організаційні та господарські функції. До слова зауважу: в Україні парубоцькі і дівочі громади (об'єднання) відігравали вагомую соціалізуючу роль й виконували низку господарських робіт на селі, мали дотримуватися поведінкових і моральних норм, керувати організацією розваг, обстоювати інтереси молоді перед сільською громадою тощо¹. Проте однією з найголовніших функцій таких молодіжних об'єднань було створення сприятливих умов

¹ Докладніше про це у працях етнологу Василя Балушка: *Балушок В. Молодіжні громади та обряди ініціацій в традиційному селі // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідж.: у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. — Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. — К., 2010. — С. 56—96; Балушок В. Обряди ініціацій українців та давніх словян. — Львів; Нью-Йорк, 1998. — 216 с.*

Українка. І. І. Соколов

саме для вибору шлюбного партнера. Одружившись, хлопець і дівчина полишали молодіжну громаду, звільняючи місце для наступників.

Та повернімося до організації вечорниць. Відомо, що дівчата приносили із собою роботу: пряли, вишивали, плели. Радянська етнографія пояснювала цю традицію як елемент трудового ви-

ховання молоді. Насправді працювати під час розваг і жартів не дуже зручно, а ефективність від такої роботи навряд чи була високою. Припускаємо, що причина насамперед полягала у, так би мовити, рекламуванні перед хлопцями, потенційними женихами, своїх навичок і вмінь майбутньої господині, що в традиційному столітті відіграло дуже вагомий роль.

Особливий акцент потрібно зробити на тому, що під час вечорниць молодь практикувала спільну ночівлю. Свого часу я вже приділяла докладну увагу цій традиції¹, так само як етнологи Оксана Кісь² і Марія Маєрчик³, проте не можна обійти цю тему й у цій книзі. Зауважу, що особливо поширена ця практика була на Поліссі, Полтавщині, Харківщині, Чернігівщині, Слобожанщині. Ось, до прикладу, запис з Полтавщини:

«Спати лягають уже тоді, як добре насміються та нателесуються хлопці з дівчатами. Лягають звичайне на соломі, а соломі приносять дівчата на довітки по черзі і по більше всього кулі з житньої соломи. Як тільки прийде пора спати, то хлопці звичайно кажуть: «Пора вже, дівчата, спати». То дівчата, бува, що й одмовляються, мовляв, ще «рано». Так де там тобі. Тоді дівчата зараз беруть кулі і розстелюють по долівці від самого стола і аж до порога. Розіславши гарненько, застелюють ряднами, а в голови кладуть свою одежу, бо подушок з дому не беруть. Приготовивши це все, вони потихеньку

¹ Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. — 4-те вид. — Харків, 2016. — С. 61—85; Ігнатенко І. Дівчина-наречена: дошлюбне інтимне спілкування української молоді // Інтернет-портал журналу «Україна Модерна: міжнародний інтелектуальний часопис»: <http://www.uamoderna.com/md/203-203>.

² Кісь О. Українська сільська молодь у дзеркалі гендерних відмінностей // І. — 202. — № 24: Покоління і субкультури. — С. 183—201; Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.) — Л., 2008. — С. 108—139.

³ Маєрчик М. «Як яка дівчина з хлопцем не спить, то вона й не дівчина зовсім» (секс до шлюбу в українській традиції): до постановки проблеми // <http://abyss111.livejournal.com/3431.html#cutid1>.

Українська дівчина. В. М. Ізмайлович

по куточках вечеряють, щоб і хлопці не бачили, а то скажуть, що по багато їдять, готовляться лягати спати. ...Лямпу звичайно приймають з її місця на піч, і як лягають уже, то дівчата або досвітчана мати тушить лямпу, а хлопці, котрий ще з вечора запитав собі дівку, як з нею увесь вечір жартував, чи за гребнем, як вона пряла, а чи де в другому місці: «Чи не можна там з тобою переночувати?» — А вона, як на те, возьми тай згодилася на запит того хлопця. Тоді парубок, побачивши, де вона лягла, і як саме вже лямпу потушать, то

Українська дівчина. К. Є. Маковський

й собі бебевх якраз туди до неї під рядно. То вже вони там телесуються і шушукаються у парочці, присунувшись близьенько одно до одного під тим рядном»¹.

Справа в тому, що вечорниці та спільна ночівля хлопців з дівчатами на них створювали умови для тіснішого знайомства молоді, формували підґрунтя для виникнення симпатії і давали

¹ *Ріпецький О.* Парубочі й дівочі звичаї в с. Андріяшівці на Полтавщині // Матеріали до української етнології. — Т. 28. — Л., 1918. — С. 158.

досвід спілкування з протилежною статтю, що зрештою мало привести до заміжжя. Саме тому спільна ночівля молоді досить часто була навіть негласно обов'язковою, і дівчата, які не залишалися ночувати, зазнавали осуду, а іноді й «помсти» парубків:

«Коли знайдуться такі дівчата, що не хочуть виходити на вулицю, тоді парубки мажуть їм дегтем ворота, хату або інші будинки. Звичайно малюють парубка з великим фальосом, а коло нього дівчину. Виймають також ворота та заносять кудись на вигін, а деколи навіть побивають таких дівчат»¹.

Особливо за велику образу вважалася відмова дівчини на спільну ночівлю хлопцеві, з яким вона зустрічалася:

«Парубок, уверенный в своей твердости и чистоте своих намерений, требует от своей избранной совместного спанья как должного и отказ в этом считает большим оскорблением для себя»².

Слід зазначити й ще про один важливий чинник, а саме підтримку цієї традиції батьками:

«Селяни не мають нічого проти, інколи батько дає сину для вечорниць гроші, а мати доньці для цього ж сир, яйця, муку тощо»³.

Таке ставлення могло бути продиктоване тісними житловими умовами, а також острахом інцесту, ним спровокованим. Про це красномовно свідчить запис із Харківщини:

«При нашей жизни нельзя взрослых детей оставлять дома ночевать, особенно зимою, когда мы все спим в хате, он нас, родителей, сильно стеснял бы. Как вам известно, женимся мы рано, лет в 18—19, к 35 годам у нас могут быть уже взрослые дети: дочь — невеста, сын — жених. А живем

¹ Цит. за: Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі. — С.114.

² Боржковский В. «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская старина. — 1887. — № 18. — С. 774.

³ Боржковский В. «Парубоцтво» как особая группа. — С. 775.

Вечір напередодні Івана Купала. К. О. Трутовський

Вечорниці. І. Є. Репін

мы в одной небольшой хате, спим на «полу» покотом (рядом один около другого); на печи — отец старик, на лежанке — мать свекруха, так что парню или девке приходится рядом спать с отцом и матерью... Вот почему и мы не удерживаем своих взрослых детей дома, а позволяем ходить, даже посылаем их сами на вечерницы»¹.

Особливий акцент потрібно зробити на тому, що спільна ночівля підвищувала шанси дівчини вийти заміж, але, з іншого боку, була підґрунтям для втрати до шлюбу цноти та позашлюбної вагітності, що в традиційному суспільстві було рівноцінно зламаною назавжди життю. Є дані, що 45,6 % дівчат, які ходили на вечорниці, втрачали цноту до шлюбу. Для порівняння, серед

¹ *Иванов В. П. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / Упоряд. та передмова М. М. Красикова. — Харків, 2007. — С. 209.*

Зміст

Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців	3
Розділ I. Шлюбні звичаї і традиції	5
ДО ДжЕРЕЛ.....	100
<i>Легенда про те, як Бог людей «парував»</i>	<i>100</i>
<i>Як дівчина з багатой родини втекла з власного весілля і вийшла заміж за хлопця-сироту</i>	<i>101</i>
<i>Батьки шукали для своїх дітей шлюбну пару із заможних родин, а з бідних не хотіли</i>	<i>102</i>
<i>Дошлюбне спілкування молоді. Вечорниці</i>	<i>103</i>
Розділ II. Родинне життя. Внутрішньосімейні стосунки	105
ДО ДжЕРЕЛ.....	169
<i>Історія кохання й одруження. Сільські стереотипи про молодий вік дівчини і багатство.....</i>	<i>169</i>
<i>Толерантне ставлення до подружніх зрад чоловіка</i>	<i>172</i>
<i>Розповідь про зраду дружини з попом і прижиття від нього дитини</i>	<i>173</i>
<i>Про сімейне життя</i>	<i>175</i>
<i>Про щасливе сімейне життя, попри відсутність дітей і старший вік дружини.....</i>	<i>176</i>
<i>Про втечу та одруження поза дозволом батьків.....</i>	<i>177</i>
<i>Народна мораль: жінка має поступатися чоловікові, уникати конфліктних ситуацій</i>	<i>178</i>
Розділ III. Діти в сімейних стосунках	179
ДО ДжЕРЕЛ.....	233
<i>Догляд дітей.....</i>	<i>233</i>
<i>Дитяча праця.....</i>	<i>233</i>
ПІСЛЯМОВА.....	236
ДЖЕРЕЛА.....	237